

Don Llewelyn o Bentyrch ar drywydd SIOP WILLIAM EVANS

YN 1975 darganfyddais drysor a fu'n guddiedig ers diwedd y ganrif ddiwethaf. Nid aur nac arian mohono, ond eto, roedd yn amhrisiadwy. Pwy fuasai'n meddwl y gallai adfeilion hen siop y pentre ddal y fath ddirgelwch. Yn ystod y ganrif hon, yr oedd y stôr wedi bod yn gartref i sawl masnachwr parchus a gweithgar, ond neb i gymharu â William Evans y perchennog o 1862 hyd 1900. Yr ydym yn dra diolchgar i'r dyn hwn oherwydd dim ond trwy ei weledigaeth a'i ddyfeisgarwch y mae gennym heddiw gasgliad gwych o ddogfennau sy'n dangos bywyd ein pentref bach yn ei gyfanrwydd yn ystod oes Fictoria. Hap a damwain oedd y darganfyddiad. Tynnodd cymydog fy sylw at y ffaith fod darnau bach o bapur yn chwifio yn y gwyt yn gyfagos i furddun yr hen siop. Yr oedd cipolwg ar un ohonynt yn ddigon i gynnu diddordeb; diwedd llythyr personol ydoedd: '... *Hyn mewn hyfrydwch calon oddi wrth eich ufudd Gomer Thomas*'.

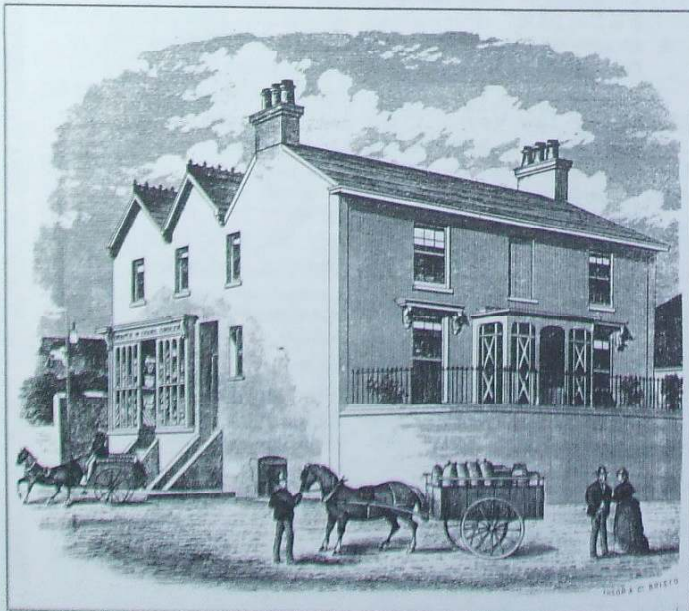
Yr oedd y brad-ddrws i'r llofft uwch ben y stablau wedi pydru ac yr oedd y to yn barod i esgor cyfrinachau yr hen William allan i'r byd tu hwnt. Cefais ganiatâd i'w holrhain a hefyd i gadw unrhyw beth o bwysigrwydd hanesyddol i'm hastudiaeth fy hun. Yn ddigon hawdd, agorwyd y drws am y tro cyntaf ers troad y ganrif ac yno o fy mlaen roedd y trysor. Yr oedd William Evans wedi cadw pob darn o bapur perthnasol i'w fusnes a'i fywyd gyda phob blwyddyn wedi eu rhestru ar fonyn gwahanol. Eisteddai'r bwndeli'n daclus

mewn rhes ar un ceibren. Gwelais dystiolaeth o ymweliadau cenedlaethau o lygod bach ond ychydig iawn o ddiroed oedd i'w weld, a hynny yn gyfyngedig i'r ymylon. Diolch i'r llygod am eu trugaredd!

Eisteddais am dair awr y prynhawn hwnnw ymhlith y ceibrennau yn gaeth i'r papurau a'u cynnwys. Wedyn, trowyd fy ngarej yn astudfa am dri mis tra bûm yn dehol y rhai gorau ac yn eu diheintio. Dros yr wythnosau, datblygodd (allan o'r chwech o sacheidiau gorlawn) ddarlun o fywyd pentrefol hir ddiiflanedig.

Pentyrch yw'r lle; pentref sydd yn gorwedd ar lechweddau Mynydd y Garth yn nwyrain Morgannwg ond yn fwy cywir, y rhan o'r hen blwyf a elwir yn Benygarn. Dim ond saith milltir o ganol y brifddinas, ond yn fyd gwahanol. Fel y dywedodd y diweddar Athro Griffith John Williams, 'Bu Pentyrch erioed yn enwog am ei Gymreigrwydd, am ei sêl dros bopeth Cymreig... pan oedd yr ardaloedd cylchynol yn cael eu boddi gan fôr o Seisnigrwydd, parhaodd yr iaith yma yn hoew ac yn dirf'. Ac yn anhygoel, wrth ystyried agosrwydd daearyddol y pentref i Gaerdydd, yw'r ffaith fod cofnodion Cyngor Plwyf Pentyrch yn ddwyieithog hyd at y saithdegau cynnar (sef amser y newidiadau mawr yng nghyfundrefn llywodraeth leol). Yn y rhan hon o Gymru roedd yn wrth.

Fel y disgwylir, trwy gyfrwng y Saesneg roedd y mwyafrif o'r gweithredoedd masnachol a gadwyd yn y casgliad er mai Cymraeg oedd iaith gyntaf 95%

Siop William Evans

1885 Dec 31st
Mr. William Evans
To William Matthews Blackomith

		F. s. d.
March 13	4 new shoes	0..2..6
	2 new rings	0..0..2
	2 new staples	0..0..2
30	new ring & pin	0..0..3
April 3 rd	2 new shoes	0..1..3
	mending fender	0..0..8
May 13	new plate for scraper	0..0..6
	mending iron for truck	0..0..6
	new screws	0..1..0
19	4 new shoes	0..2..6
	lengthening rods for bed stand	0..0..0
	new ess	0..0..1
June 4	3 shoes removed	0..1..0
July 2	4 new shoes	0..2..6
	putting pipe on handle	0..0..4
	Carry over	6.13.11

o drigolion y plwyf yn y cyfnod hwnnw. Er gwaethaf hyn, Cymraeg oedd y llawlyfr a ddysgodd William Evans sut i wneud ei gyfrifon. Yr oedd yn ogystal yn gwerthu ugeiniau o bapurau newydd Cymraeg i'r pentrefwyr ac ambell almanac a nofel yn yr hen iaith. Hyd yn oed yn y cyfraniadau Saesneg cewch gadarnhad nad yr iaith fain a gâi flaenoriaeth ym mywyd y gymuned.

Deuthum yn gyfarwydd iawn â'r teulu Evans wrth i mi ddilyn eu gweithredoedd a nodi eu teimladau ynglŷn ag amryw agweddau bywyd. Deuthum i adnabod William ei hun fel dyn uchelgeisiol a gwelais ei gyfoeth yn tyfu dros y deugain mlynedd. Fel masnachwr, mwynhaodd safle go bwysig mewn cymdeithas ac yr oedd yn ddiddorol gweld y berthynas rhyngddo ef a'r ysgolfeistr, y postfeistr a'r ficer. Siop weddol fach oedd hi ar y dechrau ond erbyn y saithdegau, yr oedd yn archfarchnad ei dydd a hyn yn syndod gan gofio mai pentref cymharol ynysig oedd Pentyrch a dim ond llwybrau cul a chreigiog i'w gyrraedd. Yr oedd ganddo gyflenwyr o feysydd pell; daeth ymenen o Iwerddon a thybaco yn uniongyrchol o

America. Mae un llythyr (1862) yn ymddiheuro am godi prisiau oherwydd y rhyfel rhwng y Taleithiau. Yr oedd yn derbyn cig moch o safon yn gyson oddi wrth ffermwr yn Nhregaron ac yr oedd yn brynwr parod pan oedd y moch lleol yn dew. Fel cyflogwr roedd William Evans yn gosod tair amod: rhaid i bob gweithiwr fod (a) yn gallu siarad Cymraeg; (b) yn deilwng o'i ymddiried; (c) yn Fethodist Calfinaidd. £26 y flwyddyn oedd cyflog cyfartal i'w weision.

Dan do'r siop roedd amrywiaeth anferth o bethau cyffredin ac egsotig, o fotymau i bowdr dryll, o feddyginiaethau i

AR WERTH

Teithiau yng Nghymru, sef cyfieithiad John Rhys o *Tours in Wales* gan Thomas Pennant.

Y Gwennydd gan Michael D. a H. P. Jones. Cyflwr da, £8.
Cymru 1908; Cymru 1896; Cymru 1904-05; (wedi'u rhwymo). £8 yr un.

Cysyllter â:

(01678) 540652